

AZ ESETRENDSZER ÁTÉPÜLÉSE AZ AFRIKAI LATINÁGBAN A FELIRATOK TÜKRÉBEN*

ADAMIK BÉLA

BEVEZETÉS

Annak ellenére, hogy az utóbbi évtizedekben megélnékült az afrikai latinság problematikájával foglalkozó kutatás,¹ az afrikai latin esetrendszer átépülésének folyamatával alig foglalkoztak a vonatkozó munkák.² Szinte csak Gaeng tanulmánya említhető ebben az összefüggésben, aki részletesebben tárgyalta az afrikai latin esetrendszer átépülését, de csak a kései, keresztény korszak tekintetében és csupán a keresztény feliratok egy reprezentatív válogatására, a Diehltől kiadott ILCV-re támaszkodva.³ Gaeng arra a következtetésre jutott, hogy a klasszikus latin ötesetes névszóragozási rendszer radikális gyorsasággal redukálódott egy csupán egyetlen esetet tartalmazó rendszerre a keresztény kori afrikai latinságban.⁴ A keresztény korszak előtti, pogánynak is nevezhető kora császárkori időszakra lényegében ugyanezt a következtetést vonta le Herman József a II–III. századi afrikai, hadrumetumi átoktáblák nyelvének vizsgálatából.⁵ Feltehetőleg e vizsgálatok eredményeinek köszönhetően jelenik meg Herman *Vulgáris Latinjában Afrika, Hispánia és Itália bizonyos részeinek társaságában* mint olyan terület, ahol hamar kialakulhatott az egyesítő rendszer.⁶

Bizonyos megfontolások azonban amellet szólnak, hogy az afrikai latin esetrendszer az eddig feltételezettnél jóval lassabban és fokozatosabban épült át és le,

* Jelen tanulmány az NKFIH K 124170 ny. sz. *Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa* (4. szakasz) című projektje keretében az MTA NyTI Lendület Számítógépes Latin Dialektológiai Kutatócsoportban és az ELTE BTK Latin Tanszékén készült.

¹ Ennek kritikus ismertetését lásd: ADAMS 2007, 259–270. és 516–576.

² Néhány részletkérdés kivételével, amelyeket ADAMIK 1987, HERMAN 1966=1990 vagy ADAMS 2007, 563, 570–573. tárgyaltak. A régebbi munkák közül említhető lenne POUKENS 1912 leíró jellegű nyelvtana az afrikai latin feliratok mondattanáról, de ez elavultságán túl csak kis mértékben hasznosítható dialektológiai, nyelvtörténeti szempontból.

³ DIEHL 1925–1931 (ILCV).

⁴ Szemléletesek Gaeng vonatkozó diagramjai, melyek e folyamatokat ábrázolják az első három deklináció tekintetében egyes és többes számban, vö. GAENG 1992, 116–117, 119, 122, 124. és 126.

⁵ HERMAN 1987=2006, 41.

⁶ HERMAN 2000, 58; HERMAN 2003, 51.

ami lényegében igazolódott is a keresztény korszak előtti időszakra, vagy legalább is az afrikai átoktáblák tekintetében.⁷ Jelen tanulmány az afrikai latin esetrendszer átépülésének folyamatát Africa Proconsularis és Numidia provinciák feliratos korpuszain kívánja megvizsgálni a keresztény korszak előtti időszak és a keresztény korszak tekintetében a *Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisának* (továbbiakban: Adatbázis) segítségével.

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy e vizsgálat eredményei bizonyos mértékig ideiglenesnek tekintendők, amennyiben az említett Adatbázisban az afrikai feliratos anyag még nem lett teljesen feldolgozva: eleddig Africa Proconsularis és Numidia provinciák feliratainak mintegy harmada került ugyanis feldolgozásra. Mauretania provincia feldolgozása épphogy megkezdődött, így jelen vizsgálatban nem vettük figyelembe. Mindazonáltal, minthogy az adatbázis vonatkozó adatállománya már elért egy olyan mennyiségi szintet,⁸ amelynél megoszlási vizsgálatnak és más területekkel való összehasonlításnak már értelme van, megkockáztattuk az afrikai latin esetrendszer változási tendenciáinak feltárását, leírását e feltételek mellett.

Először feltárjuk és leírjuk az afrikai latin esetrendszer változási sajátosságait a vizsgált két korszakban, előbb a korai, keresztény korszak előtti időszakban, majd a kései keresztény korszakban. Ezt követően az afrikai latin esetrendszer változásainak megoszlási mintázatait egybevetjük a Római Birodalom más, vizsgálatra kiválasztott területeinek (Hispánia, Gallia és Germánia, Itália, Illyricum és Róma)⁹ ugyanilyen profiljaival mindkét korszak tekintetében. Végül jelen vizsgálat eredményeit, különösképpen Afrika dialektológiai elhelyezését illetően, egybevetjük Gaeng következtetéseivel, elsősorban a kései keresztény korszakot illetően (minthogy Gaeng nem foglalkozott a korai, keresztény korszak előtti időszakkal) és levonjuk következtetéseinket.

MÓDSZERTAN

Mielőtt elkezdenénk a részletes elemzést, néhány módszertani megfontolást előre kell itt bocsátanunk.¹⁰ Vizsgálataink során értelemszerűen csak azokat a névszói morfoszintaktikai 'hibákat' fogjuk elemezni, amelyek az esetrendszer változásait tükrözik. Az esetkeverésekre vonatkozó elemzéseink során azok mindenféle típusát

⁷ Vö. ADAMS 2013, 249–251; ADAMIK 2017, 9–11; ADAMIK 2018, 38–41.

⁸ Köszönhetően elsősorban Vágási Tünde, Bohacsek Dóra, Natalia Gachallová, Tomás Weissar és Martin Šmerda intenzív adatgyűjtési munkájának.

⁹ Hispánia = Hispania Citerior, Baetica és Lusitania; Gallia és Germánia = Aquitania, Lugudunensis, Belgica, Narbonnensis, Alpes, Germania Inferior és Germania Superior; Itália alatt Itália 11 augustusi régiója avagy provinciája értendő; Illyricum = Raetia, Noricum, Pannonia Inferior, Pannonia Superior, Dalmatia, Dacia, Moesia Inferior és Moesia Superior.

¹⁰ Herman módszertanához általában vö. ADAMIK 2012a, 134–138; ADAMIK 2012b, 100–105, az esetrendszer vizsgálatára alkalmazva vö. ADAMIK 2014a, 641–645; ADAMIK 2014b, 10–13.

tekintetbe vesszük, de figyelmünk elsősorban az accusativus és ablativus,¹¹ a genitivus és dativus, valamint a nominativus és accusativus felcserélésének eseteire fog irányulni. Ezeknek az eseteknek az egybeolvadása hozta létre ugyanis a vulgáris latin esetrendszer területileg eltérő változatait, amelyekben a klasszikus ötletes ragozásból két- vagy háromesetes névszórágózási rendszer jött létre.¹² A vizsgálatba bevonjuk az első deklinációs többes számú nominativusi (-ae helyetti) -as végződés elszórt eseteit is, noha lehetséges, hogy „az -as végű nominativus megjelenése pusztán formai, morfológiai jelenség és nem a nominativus és az accusativus közötti funkcionális keverésből származik”.¹³ Figyelembe vesszük azokat a viszonylag ritka eseteket is, amikor *ad* prepozíció áll accusativusszal a dativus helyett, vagy *de* prepozíció áll ablativusszal genitivus helyett.

AZ AFRIKAI ANYAG ELEMZÉSE

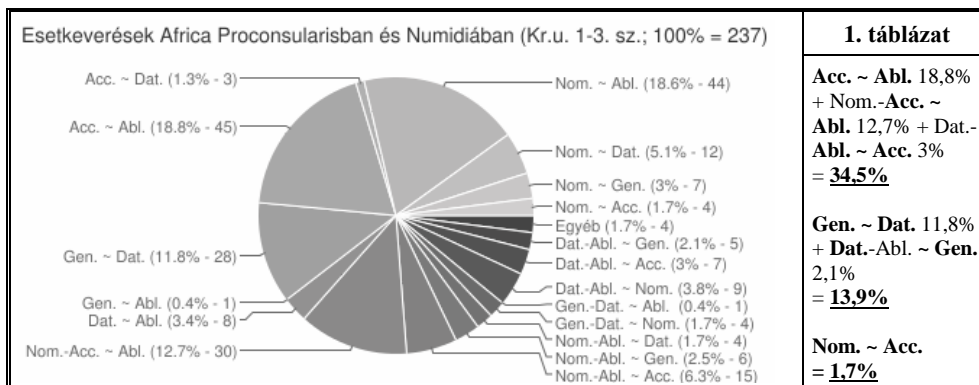
Ezek után először a korai, keresztény korszak előtti időszak anyagát elemezzük a fenti szempontok figyelembevételével. A terület korai anyagából kinyert adatok mennyisége elegendő (237 = 100%) releváns nyelvészeti következtetések levonásához. A vonatkozó adatok megoszlását az első táblázat diagramja ábrázolja.¹⁴

¹¹ Az accusativus és ablativus keverései közül azonban kirekesztettük azokat a látszólagos (*ara posuit, titulo fecit, aede dedicavit* típusú) előfordulásokat, amelyek (*aram posuit, titulum fecit, aedem dedicavit* típusú) tárgyi szerkezetekben jelennek meg. Ezeknél valószínűleg nem esetkeveréssel, hanem pusztán a szövegi -m (a 2. deklináció egyes számában -u > o változással együtt értendő) leesésével van dolgunk (részletesen lásd ADAMIK, Megjelenés alatt). Az ilyen esetek az Adatbázisban 'in obiecto directo' kiterjesztésű kódváltozatokkal kerültek felvételre, mint LLDB-14797: -m > ø / nom./abl. pro acc. in obiecto directo, ROGATVS () ARA POSVIT = *Rogatus () aram posuit*, LLDB-17619: dat./abl. pro acc. in obiecto directo / -um > O, TITVLO PO|S = *titulum posuit* és LLDB-43608: abl. pro acc. in obiecto directo / -m > ø, HABVIT PATRE LAOMEDONTE| = *habuit patrem Laomedontem*.

¹² Vö. HERMAN 2000, 49–61; HERMAN 2003, 45–53.

¹³ Vö. HERMAN 2000, 55; HERMAN 2003, 49. Az adatszám maximalizálása érdekében a pusztán morfoszintaktikai kódú lapok mellett a kettős kódolású lapokat is bevontuk a vizsgálatba, tehát amelyeknél az egyik kód morfoszintaktikai, míg a másik pl. hangtani jellegű (akármilyen sorrendben). Ti. az olyan alakok, mint a *comitis* helyetti *comiti*, a *comitem* helyetti *comite* és a *vitam* helyetti *vita* stb. nemcsak morfoszintaktikai, hanem fonológiai változások eredményének is betudhatók, mégpedig egymástól nem megkülönböztethető, nem elválasztható módon. Hasonlóképpen azokat az adatlapokat is figyelembe vettük – fő kódjuk szerint –, ahol az alternatív kód is morfoszintaktikai: pl. egy VIXIT ANNIS ... MENSES ... típusú adat (amely állhat *vixit annos ... menses* vagy *vixit annis ... mensibus* helyett is) kódja nom./acc. pro abl., alternatív kódja dat./abl. pro acc. (vö. pl. LLDB-19973). Ugyanakkor kizártuk a vizsgálatból a *Fortasse Recte* minősítésű adatlapokat, tehát a kontextuálisan vagy filológiai-technikai okokból opcionálisan helyesnek is tekinthető eseteket.

¹⁴ Az Adatbázis (<http://lldb.elte.hu/>) adatait a 2018. 11. 15-i állapot szerint használtuk fel és a diagramokat is az Adatbázis diagram-ábrázoló moduljával generáltuk.

Az 1. táblázat diagramjának¹⁵ megoszlási mintázatából levonhatjuk a következtést, hogy a korai Afrikában 18,8%-kal és 45 adattal az accusativus és ablativus

¹⁵ Ebben és a 21. lábjegyzetben megadjuk a vonatkozó esetkeveréseket százalékos arányukkal és abszolút számukkal együtt, melyeket követ a vonatkozó esetkeverés altípusainak adatbázisbeli kódneve és számadata, zárójelben közölve egy szemléltető példát adatbázisbeli sorszámaival együtt. Az aláhúzott esetkeverés-típusok tekinthetők viszonylag gyakorinak (10% feletti részarányal) és jellegzetesnek az adott terület esetrendszerének átépülése szempontjából. A 3% feletti esetkeverés-típusok szaggatott vonallal vannak aláhúzva, minthogy ezeknek van még némi nyelvészeti relevanciájuk. Nom. ~ Acc. 1,7% - 4 = 1 nom. pro acc. (LLDB-54964: PER FETVS | DECESSIT = *per fetum decessit*) + 3 acc. pro nom. (LLDB-60722: QVAM PER FETVS | DECESSIT = *quae per fetum decessit*); Nom. ~ Gen. 3% - 7 = 6 nom. pro gen. (LLDB-50926: MEMORIAE L FABI () OMNIBVS HONORIBVS FVNCTVS = *memoriae Lucii Fabi () omnibus honoribus functi*) + 1 gen. pro nom. (LLDB-46085: (/permixtio syntagmatum) M CORNELIVS FELICIS = *Marcus Cornelius Felix*); Nom. ~ Dat. 5,1% - 12 = 10 nom. pro dat. (LLDB-52396: (/s > ø), DI MANIBVS = *Dis Manibus*) + 2 dat. pro nom. (LLDB-57763: (/ dat. pro gen.), FONTEIA VERNALI V = *Fonteia Vernalis vixit*); Nom. ~ Abl. 18,6% - 44 = 39 nom. pro abl. (LLDB-42945: (/s > ø) VI|XIT A|NI LII = *vixit annis LII*) + 5 abl. pro nom. (LLDB-55990: (/litterae superfluae), LIVIA ZA|BA VXSO|RE = *Livia Zaba uxor*); Acc. ~ Dat. 1,3% - 3 = acc. pro dat. (LLDB-38255: STATVAS AENEAS DVAS VICTORIAE AVGVSTAE ET FOR|TVNAM REDVCIS = *statuas aeneas duas Victoriae Augustae et Fortunae Reducis*); Acc. ~ Abl. 18,8% - 45 = 20 acc. pro abl. (LLDB-53906: (/ -ø > -m) PRO SALVTEM | DOMINI = *pro salute domini*) + 19 abl. pro acc. (LLDB-57803: (/ -m > ø) OB | HONORE AEDILITATIS = *ob honorem aedilitatis*) + 4 ablativus absolutus accusativus permixtus (LLDB-45926: CVRATORIB|VS SATVRVM ROGATV = *curatoribus Saturo Rogato*) + 2 accusativus absolutus pro ablativo absoluto (LLDB-44026: CVRAN|TES FILIOS | EIVS = *curantibus filiis eius*); Gen. ~ Dat. 11,8% - 28 = 12 gen. pro dat. (LLDB-51063: M AVRELIO SEVERO ALEXANDRO PIO FELI|CIS = *Marco Aurelio Severo Alexandro Pio Felici*) + 16 dat. pro gen. (LLDB-40069: (/ -s > ø) VXOR Q SILICI MARTIA|LI = *uxor Quinti Silici Martialis*); Gen. ~ Abl. 0,4% - 1 = 1 gen. pro abl. (LLDB-54706: (/ permixtio syntagmatum) VIXIT ANNIS | XXVII ET MEN|SVM VI = *vixit annis XXVII et men-*

keverése volt a leggyakoribb jelenség. Elsősorban egyes számban és azon belül is kiemelkedő gyakorisággal a 3. deklinációban fordult elő, mint a következő példák mutatják: OB HONORE *ob honorem* helyett vagy PRO SALVTEM *pro salute* helyett, ahol a szóvégi *-m* leesése, illetve hiperkorrekt hozzáadása is motiválhatta az esetkeverést.¹⁶ Az accusativus és ablativus keverése a többes számban is jelentkezhetett akármelyik deklinációban, ahogy a következő példa is mutatja, amelyben a klasszikus ablativus absolutus szerkezet helyett substandard ún. accusativus absolutus szerkezetet figyelhetünk meg: CVRAN|TES FILIOS | EIVS *curantibus filiis eius* helyett (LLDB-44026, kódja: accusativus absolutus pro ablativo absoluto). Második leggyakoribb jelenség a nominativus és az ablativus felcserélése lett 18,6%-kal és 44 előfordulással: ez leginkább a 2. deklináció többes számában adadtolt az *annus* főnévnél, mint VI|XIT A|NI LII *vixit annis LII* helyett (LLDB-42945, alternatív kódja *-s > ø*). Ezt követi harmadik helyen a nominativus-accusativus és az ablativus keverése 12,7%-kal és 30 adattal, amely leginkább a 3. deklináció többes számában fordult elő sírfeliratokon az életidő megadásánál, mint VIX|IT ANNIS | LX MENS|ES TRES *vixit annis LX mensibus tribus* vagy *vixit annos LX menses tres*

sibus VI); Dat. ~ Abl. 3,4% – 8 = 6 dat. *-ī > E* (LLDB-71716: (/ i: > E), D M ET PERPETVE SE|CVRITATE = *D(is) M(anibus) et perpetuae securitati*) + 2 abl. *-e > I* (LLDB-51388: (/ e > I) FORTISSIMO | IMP ET PACA|TORI VRBIS () FELICE = *fortissimo imperatore et pacatore urbis () Felice*); Nom.-Acc. ~ Abl. 12,7% – 30 = 30 nom./acc. pro abl. (LLDB-43583: (/ dat./abl. pro acc.) VIX|IT ANNIS | LX MENS|ES TRES = *vixit annis LX mensibus tribus / annos LX menses tres*); Nom.-Abl. ~ Acc. 6,3% – 15 = 15 nom./abl. pro acc. (LLDB-52422: / *-m > ø*, OB MVNIFICEN|TIA EIVS = *ob munificentiam eius*); Nom.-Abl. ~ Gen. 2,5% – 6 = 6 nom./abl. pro gen. (LLDB-68293: (/ permixtio syntagmatum) [E]X AVCTORI[TATE] | () NERVA TRAIANI = *ex auctoritate () Nervae Traiani*); Nom.-Abl. ~ Dat. 1,7% – 4 = 4 nom./abl. pro dat. (LLDB-51444: (/ litterae omissae), MARITA MERENTI = *maritae merenti*); Gen.-Dat. ~ Nom. 1,7% – 4 = 4 gen./dat. pro nom. (LLDB-54034: (/ nom. pro gen.) D M S CECILIVS | COTTAE | P V = *Dis Manibus sacrum Caecilius Cotta / Caecili Cottae pius vixit*); Gen.-Dat. ~ Abl. 0,4% – 1 = 1 gen./dat. pro abl. (LLDB-65327: TRIBVNICI|AE POTESTA|TAE II = *tribunicia potestate II*); Dat.-Abl. ~ Nom. 3,8% – 9 = 8 dat./abl. pro nom. (LLDB-51377: (/ *-us > O*) M IVL|IO PHILIPPVS INVIC|TVS = *Marcus Iulius Philippus Invictus*); Dat.-Abl. ~ Acc. 3% – 7 = 7 dat./abl. pro acc. (LLDB-50612: INTER EIS = *inter eos*); Dat.-Abl. ~ Gen. 2,1% – 5 = 5 dat./abl. pro gen. (LLDB-37721: (/ permixtio syntagmatum) [PRO] SALVTE () AVRELI COMMODO = *pro salute () Aureli Commodi*); Other 1,7% – 4 = 4 commutatio vel permixtio casuum aliorum (LLDB-45802: AD | MISERABILE MO|RTIS V = *ad miserabilem mortem vixit*).

¹⁶ Az idézett két példa adatait lásd a 15. jegyzetben. További példák az accusativus használatára ablativus helyett deklinációnként (2. deklináció kivételével, amelyből egyelőre nincsen példánk a jelenségre): LLDB-50672: acc. pro abl. / *-ø > -m*, EX A|REAM for *ex area*, LLDB-48354: acc. pro abl. / *-ø > -m*, IM MENTEM () MANEAT for *in mente () maneat*, LLDB-50625: acc. pro abl. / *-ø > -m*, PRO SOCRVM for *pro socru*, LLDB-46811: acc. pro abl. / *-ø > -m*, QVA REM for *qua re*.

helyett (LLDB-43583, kódja nom./acc. pro abl., alternatív kódja dat./abl. pro acc.).¹⁷ Negyedik helyen következik 11,8%-kal és 28 előfordulással a genitívus és datívus keverése a 3. deklináció egyes számában, mint pl. M AVRELIO SEVERO ALEXANDRO PIO FELI|CIS *Marco Aurelio Severo Alexandro Pio Felici* helyett (LLDB-51063, gen. pro dat.) vagy VXOR Q SILICI MARTIA|LI *uxor Quinti Silici Martialis* helyett LLDB-40069: dat. pro gen., alternatív kódja -s > ø).

A 10%-nál alacsonyabb gyakoriságú jelenségek kevésbé fontosak, amennyiben pusztán önmagukban vesszük őket figyelembe, de némi fontosságra tesznek szert, ha a velük lényegileg összetartozó jelenségekkel együtt tárgyaljuk őket. Itt elsősorban nem az 5,1%-kal és 12 adattal képviselt, nominatívus és datívus közötti keverésre gondolunk, amelyeknél konkurens kifejezőmódok kontaminálása is eredményezhet-e az esetkeverést, mint pl. a következő példánál: ROMANVS CONIVGX | PIISSIME SANCTISSIMAE *Romanus coniugi piissimae sanctissimae* helyett (LLDB-46794: permixtio syntagmatum / nom. pro dat.); ámbár e keveréstípus esetei között akad azért néhány figyelemre méltó jelenség is, mint pl. a DI MANIBVS *Dis Manibus* helyett (LLDB-52396: nom. pro dat. / -s > ø), amelyik kétségtelenül jelzi a 2. deklináció többes számában a nominatívus és a datívus-ablatívus közötti megkülönböztető határvonal meggyengülését.¹⁸ Inkább az accusatívus és a datívus-ablatívus közötti keverések 3%-nyi és 7 adatos mennyisége lehet érdekes, mint pl. a 2. deklináció egyes számában az APVT CARO | MARITO *apud carum maritum* helyett (LLDB-46818: dat./abl. pro acc., alternatív kódja -um > O), vagy a részben 2. deklinációs ragozású *is* névmás többes számában, mint az INTER EIS *inter eos* helyett (LLDB-50612), vagy a 3. deklináció többes számában, mint OB HO|NORIBVS *ob honores* helyett (LLDB-58148 dat./abl. pro acc.) és a 2. vagy 3. deklináció többes számában mint a [V]IXIT ANNIS | VI MESES DVO *vixit annis VI mensibus duobus* vagy *annos VI menses duos* helyett (LLDB-43644: dat./abl. pro acc., alternatív kódja nom./acc. pro abl.). Ezt ugyanis egy kalap alá lehet venni a nominatívus-accusatívus és az ablatívus, illetve az accusatívus és az ablatívus közti, fentebb tárgyalt keverésekkel. Ugyanígy járhatunk el a datívus-ablatívus és genitívus közötti, 2,1%-nyi és 5 adattal képviselt keverésekkel is, amit a 2. deklináció egyes számában a [PRO] SALVTE () AVRELI COMMODO *pro salute () Aureli Commodi* helyetti (LLDB-37721, dat./abl. pro gen. / permixtio syntagmatum) példája és két további előfordulás képvisel: a 2. deklináció többes számában a PRO SALVTEM () AVG PII LI-

¹⁷ A nominatívus-accusatívus és az ablatívus keverése előfordul prepozíciók után többes számban: LLDB-38217: nom./acc. pro abl., CVM () SACERDOTES = *cum () sacerdotibus*, LLDB-50706: nom./acc. pro abl., PRO PECORA = *pro pecoribus*, és egyes számban is: LLDB-66279: nom./acc. pro abl., SINE CRIME|N = *sine crimine* és LLDB-54278: nom./acc. pro abl., VT PAVCIS | DISCAS CVM GENVS EXITIVM = *ut paucis discas cum genere exitium*, sőt igei vonzat esetén is előfordul, mégpedig többes számban: LLDB-50964: nom./acc. pro abl., FRVI|TVS ET TEMPORA SVMMA = *fruitus et temporibus summis*.

¹⁸ Említésre érdemes az 1. deklináció egyes számában a nominatívus-ablatívus és az accusatívus közötti keverések 6%-kal és 15 adattal, mint pl. POST FAB|IA FORTVNA-TA *post Fabiam Fortunatam* helyett (LLDB-71480: -m > ø / nom./abl. pro acc.).

BERIS|QVE EIVS *pro salutem* () *Augusti Pii liberorumque eius* helyetti (LLDB-82075: dat./abl. pro gen. / permixtio syntagmatum) előfordulása, a 3. deklináció többes számában pedig a CONDVCTORIBVS V[ILI]CORV]MVE *conductorum vilicorumve* helyetti példája (LLDB-50687: dat./abl. pro gen. / permixtio syntagmatum). Ezt a kategóriát össze lehet vonni a fentebb tárgyalt, dativus és a genitivus közötti keverésekkel a 3. deklináció egyes számában. A többi, 3% alatti keveréstípus elemzésétől eltekintünk, lévén hatnál kevesebb előfordulással relative ritkák és ezért irrelevánsnak tekinthetők egy gyakorisági vizsgálatban.

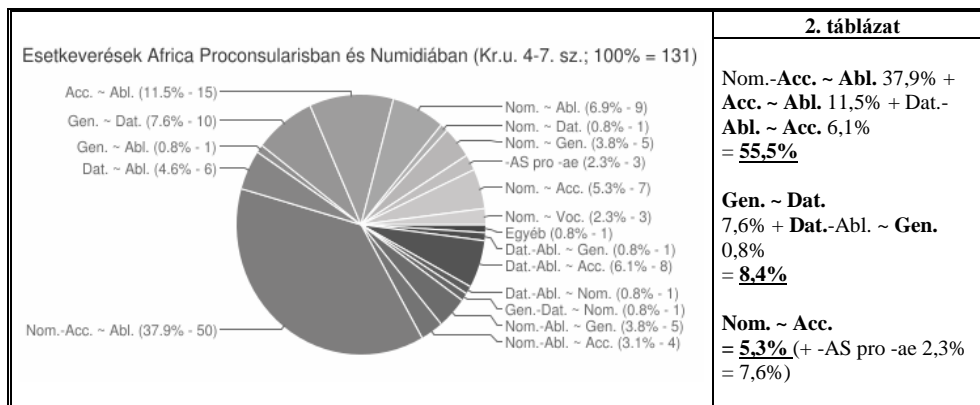
Ahogy az 1. táblázat diagram melletti oszlopa mutatja, ha az összetartozó esetkeverések arányszámait összesítjük az accusativus és az ablativus közti keverések tekintetében (Acc. ~ Abl. 18,8% + Nom.-Acc. ~ Abl. 12,7% + Dat.-Abl. ~ Acc. 3%), akkor 34,5%-os gyakoriságot kapunk. Ebből arra következtethetünk, hogy az accusativus és az ablativus összeolvadása, és így egy fuzionált accusativus-ablativus eset kialakulásának folyamata a kora császárkori Afrikában erőteljesen megindult.¹⁹ Ha ugyanezt megtesszük a genitivus és a dativus közti keverésekkel (Gen. ~ Dat. 11,8% + Dat.-Abl. ~ Gen. 2,1%), akkor 13,9%-os arányszámot kapunk, amiből megállapítható, hogy a genitivus és dativus összeolvadási folyamata is megindulhatott egy fuzionált genitivus-dativus eset felé, érzékelhető mértékben a 3. deklináció egyes számában (Gen. ~ Dat. 11,8%), de csak elszigetelten a 2. deklináció egyes és többes számában, valamint a 3. deklináció többes számában (Dat.-Abl. ~ Gen. 2,1%). A harmadik fontos esetfüzió, a nominativus és accusativus összeolvadása tekintetében megállapítható, hogy a kora császárkori afrikai anyagban csak ritkán és elszigetelten jelentkezett, 1,7%-os gyakorisággal. Következésképpen a nominativus és accusativus közötti megkülönböztető határvonal itt, ebben a korban nem volt átjárható.²⁰ A nominativus önállóságát ebben a korban csak az ablativusszal való keverés veszélyeztethette a 2. deklináció többes számában (Nom. ~ Abl. 18,6%).

Ha ezek után Afrika kései, keresztény kori anyagát vesszük tekintetbe, akkor a korai korszaktól lényegesen eltérő képet kapunk. A késői Afrika területéről felvett adatok mennyisége a (237 tételes) korainak mintegy csak a felét teszik ki, de még épp elegendő alapot nyújtanak óvatos, de releváns következtetések levonására (131 adat = 100%). A vonatkozó adatok megoszlását a 2. táblázat diagramja ábrázolja.²¹

¹⁹ Ez az összeolvadási folyamat az 1. deklináció egyes számára is kiterjedt (Nom.-Abl. ~ Acc. 6% – 15), ahol így megindult a klasszikus latin ötesetes rendszer kétesetű rendszerré redukálódása (Nom.-Acc.-Abl. *cura* és Gen.-Dat. *curae*), vö. GAENG 1992, 116. első ábráját is.

²⁰ Az afrikai átoktáblákon található nominativus helyetti accusativusok nagy valószínűséggel nem a nominativus és accusativus összeolvadási folyamatát jelenítik meg, hanem az ún. lista- vagy listázási (felsorolási) accusativus jelenségének köszönhetően fordulnak elő e szövegekben (adatbázisbeli kódjuk accusativus enumerationis pro nominativo) vö. ADAMIK 2017, 10–11. és ADAMIK 2018, 39–41.

²¹ Nom. ~ Voc. 2,3% – 3 = 3 voc. pro nom. (LLDB-52229: EVTICIANE | IN PACE | VIXIT = *Eutychianus in pace vixit*); Nom. ~ Acc. 5,3% – 7 = 5 nom. pro acc. (LLDB-68767: HEC MEMORIAM FECIT = hanc memoriam fecit) + 2 acc. pro nom. (LLDB-68769: VISITENT FILOS ET NEPOTES MEOS) = *visitent filii et nepotes mei*; -AS

pro -ae 2,3% - 3 = 3 nom. pl. -AS pro -ae (LLDB-42896: (/ acc. pro nom.) VNA ET BIS SENAS TVRRES CRESCBANT IN ORDINE TOTAS = *una et bis senae turres crescebant in ordine totae*); Nom. ~ Gen. 3,8% - 5 = 4 nom. pro gen. (LLDB-53293: REGIS | ILDIRIX = *regis Childerici*) + 1 gen. pro nom. (LLDB-53140: (/ x > S / SS / CX) GILIVS SE|NIS FIDELIS = *Gilius senex fidelis*); Nom. ~ Dat. 0,8% - 1 = 1 dat. pro nom. (LLDB-48749: (/ -s > ø) HOSTRILD|I FIDELIS (|) VIXIT = *Hostrildis fidelis (|) vixit*); **Nom. ~ Abl. 6,9% - 9 = 7 nom. pro abl.** (LLDB-43623: (/ -s > ø /) VIX ANNI XLVI = *vixit annis XLVI*) + 2 abl. pro nom. (LLDB-51347: (/ -s > ø) CASTRENSSE DVLCS = *Castrensis dulcis*); **Acc. ~ Abl. 11,5% - 15 = 10 acc. pro abl.** (LLDB-59514: NATVS | CASAS MAIORES = *natus Casis Maioribus*) + 5 abl. pro acc. (LLDB-43732: / -m > ø. PER INOVISITIONE AMACI = *per inquisitionem Amaci*); **Gen. ~ Dat. 7,6% - 10 = 8 dat. pro gen.** (LLDB-43553: (/ -s > ø). IN NOMINE PATRI ET = *In nomine patris et*) + 2 gen. pro dat. (LLDB-64824: NICOMACHO FLAVIANO AGENTIS | = *Nicomacho Flaviano agenti*); Gen. ~ Abl. 0,8% - 1 = 1 gen. pro abl. (LLDB-53530: (/ permixtio syntagmatum) VIXIT AN|NORVM LXXX = *vixit annis / annos*); Dat. ~ Abl. 4,6% - 6 = 1 dat. -ī > E (LLDB-67878: (/ i: > E) [I]NVICTO PIO | FELICE (|) PON|TIFICI = *invicto pio felici (|) pontifici*) + 5 abl. -e > I (LLDB-40080: (/ e > I) IN PACI = *in pace*); **Nom.-Acc. ~ Abl. 37,9% - 50 = 50 nom./acc. pro abl.** (LLDB-71855: (/ dat./abl. pro acc.) VIXIT AN|NIS (|) MEN|SES = *vixit annis (|) mensibus / annos (|) menses*); **Nom.-Abl. ~ Acc. 3,1% - 4 = 4 nom./abl. pro acc.** (LLDB-80258: (/ -m > ø), PER INSTANTIA DONATI = *per instantiam Donati*); **Nom.-Abl. ~ Gen. 3,8% - 5 = 5 nom./abl. pro gen.** (LLDB-51131: SVMMA BONITATIS ET INGENI | PVER = *summae bonitatis et ingenii puer*); **Gen.-Dat. ~ Nom. 0,8% - 1 = 1 gen./dat. pro nom.** (LLDB-49368: (/ permixtio syntagmatum) IVLIA FLO|RIANAE FIDE|LIS VIXIT = *Iulia Floriana fidelis vixit*); **Dat.-Abl. ~ Nom. 0,8% - 1 = 1 dat./abl. pro nom.** (LLDB-43775: (/ -s > ø) NON|[I]A FIDELI | VIXIT = *Nonia fidelis vixit*); **Dat.-Abl. ~ Acc. 6,1% - 8 = 8 dat./abl. pro acc.** (5 of the type as LLDB-45538: (/ nom./acc. pro abl.) VIX|IT ANNIS | LXX MENSES | V = *vixit annis LXX mensibus V / vixit annos LXX menses V*) + 2 of the type as LLDB-71921: (/ -um > O) PER SOLOMONEM (|) MAGISTRO = *per Solomonem (|) magistrum*) + 1 of the type as LLDB-80291: INTER QV|BVS = *inter quos*); **Dat.-Abl. ~ Gen. 0,8% - 1 = 1 dat./abl. pro gen.** (LLDB-43555: COR|PVS FAMVLO CHRI = *corpus famuli Christi*); Other 0,8% - 1 = commutatio vel permixtio casuum aliorum (LLDB-52749: [I]NVICTIS | [A]VGG[G] || BONO R P NATVM = *Invictis Augustis bono rei publicae natis*).

Az 2. táblázat diagramjának megoszlási mintázatából levonhatjuk a következtetést, hogy a kései Afrikában 37,9%-kal és 50 adattal a nominativus-accusativus és az ablativus keverése volt a leggyakoribb jelenség, amely szinte kizárólagosan a 3. deklináció többes számában fordult elő sírfeliratokon az életidő megadásánál. Ezt példázza a VIXIT AN|NIS () MEN|SES *vixit annis () mensibus* helyett (LLDB-71855),²² amelynek kódja nom./acc. pro abl., alternatív kódja pedig dat./abl. pro acc., hiszen *vixit annos () menses* helyett is állhat, ergo a dativus-ablativus és az accusativus közötti keverést is példázza egyúttal. Második leggyakoribb jelenség az accusativus és az ablativus felcserélése lett 11,5%-kal és 15 előfordulással: ez hatszor fordul elő a 3. deklináció egyes számában, mint pl. IN PA|CEM VIXI *in pace vixit* helyett (LLDB-48531: acc. pro abl. / -ø > -m),²³ de három további példával rendelkezünk az a 1. deklináció többes számában is, mint pl. NATVS | CASAS MAIORES *natus Casis Maioribus* helyett (LLDB-59514, acc. pro abl.).²⁴ Ezt követi harmadik helyen a genitivus és az ablativus keverése 7,6%-kal és 10 adattal, amely a 3. deklináció egyes számában jelentkezik vagy úgy, hogy a dativust használják a genitivus helyett (nyolc előfordulással, pl. LLDB-43553: dat. pro gen. / -s > ø, IN NOMINE PATRI ET *In nomine patris et* helyett)²⁵ vagy fordítva, amikor a genitivust alkalmazzák a dativus

²² E fő típuson kívül akad egy példa a 3. deklináció többes számában is (LLDB-59515: nom./acc. pro abl., NATVS | CASAS MAIORES = *natus Casis Maioribus*), egy a 2. deklináció semleges nemű egyes számában (LLDB-59320: nom./acc. pro abl., IN HOC | SIGNVM VINCIMVS = *in hoc signo vincimus*) és kettő a 4. deklináció többes számában (LLDB-43247: nom./acc. pro abl. / permixtio syntagmatum, DEP IDVS MAR = *deposita Idibus Martiis*, LDB-42559: permixtio syntagmatum / nom./acc. pro abl., SVB D IDVS DECEMBRES = *die Iduum Decembrium / Idibus Decembribus*).

²³ További példák: LLDB-43732: abl. pro acc. / -m > ø, PER INQUISITIONE AMACI = *per inquisitionem Amaci*, OB INSIGNIA MERITORVM ET LABORE | FIDEMQVE = *ob insignia meritorum et laborem fidemque*, LLDB-79818: acc. pro abl. / -ø > -m, PRO SA|LVTEM = *pro salute*, LLDB-79820: acc. pro abl. / -ø > -m, PRO SA|LVTEM SVAM = *pro salute sua* és LLDB-46030: acc. pro abl. / -ø > -m, SILICEM OMNE SANCTVARIVM STRAVIT = *silice omne sanctuarium stravit*.

²⁴ További példák: LLDB-42898: acc. pro abl., SVB TERMAS = *sub thermis* és LLDB-42187: permixtio syntagmatum / acc. pro abl., DI|E N[ONAS IAN]VARIAS = *Nonis Ianuariis*; van példánk a 4. deklinációból: LLDB-72454: abl. pro acc. / -m > ø, POST CONSVLATV EIVS = *post consulatum eius*, és az 5. deklinációból is: LLDB-45740: -m > ø / abl. pro acc., VSQVE DIE MORTIS = *usque diem mortis*. Három további példánk akad a *vixit* utáni komplex keverések köréből is: LLDB-43434: abl. pro acc. / acc. pro abl., VIX|IT () ANNO|S () MENSE | VNV DIES XVII = *vixit () annos () mensem unum dies / annis () mense uno diebus XVII* és LLDB-44955: acc. pro abl. / dat./abl. pro acc., VIXIT A|NNIS () X | MES X ORAS V = *vixit annos () X menses X horas V / annis () X mensibus X horis V* és LLDB-55662: acc. pro abl. / dat./abl. pro acc., VIXIT | ANNIS LX MEN|SIS DVOS = *vixit annis LX mensibus duobus / annos LX menses duos*. Továbbá van egy példánk a 3. deklináció többes számából is: LLDB-68770: acc. pro abl., EROG|ATVM EST SVMPTOS MERCEDES = *erogatum est sumptus mercedibus*.

²⁵ További példák: LLDB-64877: dat. pro gen. / -s > ø, PER | ORDINI SVI [ET] POPVL|I V|JIROS = *per ordinis sui et populi viros*, LLDB-65030: dat. pro gen. / -s > ø, STEFANI

helyett két alkalommal (LLDB-64824: gen. pro dat. NICOMACHO FLAVIANO AGENTIS | *Nicomacho Flaviano agenti* helyett).²⁶

Negyedik helyen következnek 6,9%-kal és 9 előfordulással a nominativus és ablativus keverése, amely a 2. deklináció többes számában 2 alkalommal fordul elő, mint pl. VIX ANNI XLVI *vixit annis XLVI* helyett (LLDB-43623, nom. pro abl. / -s > ø), a 3. deklináció egyes számában pedig szintén 2 alkalommal jelentkezik, mint pl. CASTRENSSE DVLCS *Castrens dulcis* helyett (LLDB-51347, nom. pro abl. / -s > ø).²⁷ Ötödik helyen 6,1%-kal és 8 előfordulással következik a a dativus-ablativus és az accusativus közötti keverés, amely öt alkalommal a *vixit* utáni komplex keveréstípus kapcsán jelentkezik, mint pl. VIX|IT ANNIS | LXX MENSES | V *vixit annis LXX mensibus V* vagy *vixit annos LXX menses V* helyett (LLDB-45538, dat./abl. pro acc. / nom./acc. pro abl.),²⁸ továbbá két alkalommal a 2. deklináció egyes számában fordul elő, mint pl. PER SOLOMONEM (I) MAGISTRO *per Solomonem (I) magistrum* helyett (LLDB-71921, dat./abl. pro acc. / -um > O),²⁹ valamint egy alkalommal *qui* vonatkozó névmás többes számában: INTER QVIBVS *inter quos* helyett (LLDB-80291: dat./abl. pro acc.). A következő, még említésre érdemes jelenség

S|ERBATORI = *Stefani servatoris*, LLDB-79912: -s > ø / dat. pro gen., FONTI MEMOR = *fontis memor*, LLDB-80070: -s > ø / dat. pro gen., CVM LAVDE NABORI | ANTE = *cum laude Naboris ante*, LLDB-80250: -s > ø / dat. pro gen., IN NOMINE PATRI ET = *in nomine Patris et*, LLDB-80255: -s > ø / dat. pro gen., ECLSE NICI|VENSIS ISTIVS = *ecclesiae Nicivensis istius*, LLDB-80256: -s > ø / dat. pro gen., ISTIVS PLEBI PER = *istius plebis per*.

²⁶ További példák: LLDB-71897: gen. pro dat., CARITATIS PACIQVE DICATVS = *caritati pacique dicatus*.

²⁷ További példák: LLDB-52985: nom. pro abl. / -s > ø, VIXIT ANNI | XXII = *vixit annis XXII*, LLDB-65036: nom. pro abl. / transmutatio litterarum, MEN|SE SEPTEM|BER = *mense Septembri*. A 2. deklináció egyes számából is van példánk: LLDB-81021: nom. pro abl., SVB DIE SESTVS = *sub die sexto*, a 4. deklinációból kettő: LLDB-45546: abl. pro nom. / -s > ø, REQVESIT S|PI|RITV S|TVS EIVS = *requiescit spiritus sanctus eius* és LLDB-72995: nom. pro abl. / litterae superfluae, CVIVS PR|OCONS|VLATVS = *cuius proconsulatu*, az 5. deklinációból is van példa: LLDB-65003: nom. pro abl., DEF EST DIES V = *defuncta est die quinto*, továbbá a *duo* számnév esetében is előfordul ez a típusú keverés: LLDB-81792: nom. pro abl., BIXIT () ANIS | DVO = *vixit () annis duobus*.

²⁸ További példák: LLDB-32945: BICSIT ANNIS | TRIB MENSES SEX = *vixit annis tribus mensibus sex / vixit annos tres menses sex*, LLDB-45539: VIC|XIT (I) ANNIS LXX MEN|SES II [DIE]S II[] = *vixit () annis LXX mensibus II diebus II- / vixit annos LXX menses II dies II-*, LLDB-45548: VIXIT () AN|NIS LXXXVIII MENSE | VNV DIES XI = *vixit annis LXXXVIII mense uno diebus XI / vixit annos LXXXVIII mensem unum dies XI*, LLDB-50642: VIXIT A|NNIS OC|TO MENS|ES TRES | DIEBVS VIGINT|I VNV = *vixit annis octo mensibus tribus diebus unus et viginti / annos octo menses tres diebus unus et viginti*.

²⁹ További példa: LLDB-72455: dat./abl. pro acc. / -um > O, POST CONS[V]LA[T]O EIVS = *post consulatum eius* (ez a típusú esetkeverés csak azután jöhetett létre, hogy az érintett főnév a 4. deklinációból átkerült a 2. deklinációba, ezt kódolja a LLDB-81025 számú adatlap).

5,3%-kal és 7 előfordulással a nominativus és az accusativus közötti keverés, amely nemcsak a *hic* névmás nőnemű egyes száma esetén, hanem a 3. deklináció egyes számában is adatolt, mint pl. HEC MEMORIAM FECIT *hanc memoriam fecit* helyett (LLDB-68767: nom. pro acc.) és HEC MVNITIO () | FECIT *hanc munitionem* () *fecit* helyett (LLDB-72808: nom. pro acc.),³⁰ sőt elszigetelten a 2. és az 1. deklináció többes számában is adatolt, mint pl. VISSITE|NT FILOS ET NEPOTES MEOS *visitent filii et nepotes mei* helyett (LLDB-68769, acc. pro nom.) és BIC|SIT ANIS () D|IES () ORE *vixit annos* () *dies* () *horas* vagy *annis* () *diebus* () *horis* helyett (LLDB-65346: nom. pro acc. / nom. pro abl.). Az 1. deklináció többes számában tapasztalható keverések száma növelhető az első deklinációs többes számú nominativusi (-ae helyetti) -as végződés előfordulásával is (pl. VNA ET BIS SENAS TVRRES CRESCEBANT IN ORDINE TOTAS *una et bis senae turrets crescebant in ordine totae* helyett, LLDB-42896, alternatív kódja acc. pro nom.); noha valószínűleg, ahogy Herman fogalmaz, „az -as végű nominativus megjelenése pusztán formai, morfológiai jelenség és nem a nominativus és az accusativus közötti funkcionális keverésből származik”.³¹

Bár viszonylag ritkák, azért még említésre érdemesek az 5% és 3% közötti gyakoriságú jelenségek, mint a dativus és az ablativus keverése 4,6%-kal és 6 előfordulással a 3. deklináció egyes számában: ebből 5 esetben a dativus fordul elő az ablativus helyett, mint pl. IN PACI *in pace* helyett (LLDB-40080, kódja abl. -e > I, alternatív kódja e > I),³² egy esetben pedig az ablativus jelenik meg dativus helyett, mint [I]NVICTO PIO | FELICE () PON|TIFICI *invicto pio felici* () *pontifici* helyett (LLDB-67878, kódja dat. -ī > E, alternatív kódja i: > E). Ezt követi 3,8%-kal és 5 előfordulással a nominativus-ablativus és a genitivus közötti keverés az 1. deklináció egyes számában, mint pl. SVMMA BONITATIS ET INGENI | PVER *summae bonitatis et ingenii puer* helyett (LLDB-51131, nom./abl. pro gen.),³³ valamint a nominativus és a genitivus közötti keverés a 2. és 3. deklináció egyes számában, mint pl. RELICVIE | SCS MAR|TIRIS *reliquiae sancti martyris* (LLDB-49271: nom. pro gen.) és GILIVS SE|NIS FIDELIS IN | PACE *Gilius senex fidelis in pace* helyett

³⁰ További példák: LLDB-68772: nom. pro acc., HEC MEMORI|AM FECERV[NT] = *hanc memoriam fecerunt* és LLDB-42897: acc. pro nom. / nom./abl. pro acc., MIRABILEM OPERAM CITO CONSTRVCTA VIDETVR = *mirabilis opera cito constructa videtur* / *mirabilem operam cito constructam videtur*, LLDB-73222: nom. pro acc., HEC () | FECIT = *hanc* () *fecit*.

³¹ Vö. HERMAN 2000, 55; HERMAN 2003, 49.

³² További példák: LLDB-40996: abl. -e > I / e > I, IN PACI | = *in pace*, LLDB-55474: e > I / abl. -e > I, IN] PACI = *in pace*, LLDB-45882: abl. -e > I / e > I, SVB () GENAZIO ET IOANNI = *sub* () *Gennadio et Ioanne*, LLDB-64895: abl. -e > I / e > I, IVSTITIA ET INTEGRITATI () AC BENIGNI|TATE = *iustitia et integritate* () *ac benignitate*.

³³ További példák: LLDB-37891: nom./abl. pro gen. / litterae omissae, BONAE MEMORIA = *bonae memoriae*, LLDB-65329: nom./abl. pro gen. / litterae omissae, FILIAIS MEA = *filiae meae*, LLDB-65332: nom./abl. pro gen., FILIAIS MEA FL|ABANA = *filiae meae Flaviana* és LLDB-71985: nom./abl. pro gen. / litterae omissae, SPIRITVS ATHICA = *spiritus Athicae*.

(LDB-53140: gen. pro nom. / x > S / SS / CX).³⁴ Végül megemlítjük még a nominativus-ablativus és az accusativus közötti 3,1%-nyi, 4 előfordulással rendelkező keverést az 1. deklináció egyes számában, mint pl. PER INSTANTIA DONATI *per instantiam Donati* (LLDB-80258: nom./abl. pro acc. / -m > ø). A többi, 3% alatti keveréstípus elemzésétől itt is eltekintünk, minthogy négynél kevesebb előfordulással relatíve ritkáknak és ezért irrelevánsnak tekinthetők egy gyakorisági vizsgálatban.

Ahogy a 2. táblázat diagram melletti oszlopa mutatja, ha az összetartozó esetkeverések arányszámait összesítjük az accusativus és az ablativus közti keverések tekintetében (Nom.-Acc. ~ Abl. 37,9% + Acc. ~ Abl. 11,5% + Dat.-Abl. ~ Acc. 6,1%), akkor 55,5%-os gyakoriságot kapunk. Ha ezt az 55,5%-os arányt egybevetjük a korai korszak 34,5%-os arányával, láthatjuk, hogy az accusativus és az ablativus közti keverés 21%-kal vált gyakoribbá a kései korszakban, amiből arra következtethetünk, hogy a fuzionált accusativus-ablativus eset kialakulásának folyamata a késői korszakban felgyorsult és erőteljesebbé vált. Ha ugyanezt megtesszük a genitivus és a dativus közti keverésekkel (Gen. ~ Dat. 7,6% + Dat.-Abl. ~ Gen. 0,8%), akkor 8,4%-os gyakoriságot kapunk, és ha ezt egybevetjük a korai korszak 13,9%-os arányával, akkor láthatjuk, hogy a genitivus és a dativus közti keverések aránya 5,5%-kal visszaesett a korai korszakhoz képest. Ebből arra következtethetünk, hogy a genitivus és dativus összeolvadási folyamata egy fuzionált genitivus-dativus eset felé érzékelhetően lelassult a kései Afrikában. A harmadik fontos esetfüzió, a nominativus és accusativus összeolvadása tekintetében megállapítható, hogy míg a kora császárkori afrikai anyagban 1,7% gyakorisággal, tehát csak ritkán és elszigetelten jelentkezett, addig a kései keresztény korban már érzékelhető mennyiségben, 5,3% gyakorisággal fordult elő; ez az 5,3%-os arány ráadásul még 7,6%-ra növelhető, amennyiben az első deklinációs többes számú nominativusi (-ae helyetti) -as végződés 2,3%-t kitevő előfordulásait is hozzá vesszük. Következésképpen a nominativus és accusativus közötti megkülönböztető határvonal, amely a korai korszakban szilárd volt és nem volt átjárható, a kései keresztény korszakban kezdett meggyengülni és átjárhatóvá válni. A kései korszakról összefoglalóan elmondható tehát, hogy a fuzionált accusativus-ablativus eset kialakulása, a vonatkozó esetkeverések magas, 55,5%-os gyakorisága miatt, igen valószínűnek tekinthető, ugyanakkor a másik két esetfüzió közül az egyik (genitivus-dativus) visszaszorulóban volt, a másik (nominativus-accusativus) pedig éppen csak hogy megindulhatott a keresztény kori Afrikában.

AFRIKA ÖSSZEHASONLÍTÁSA A RÓMAI BIRODALOM TÖBBI RÉGIÓJÁVAL

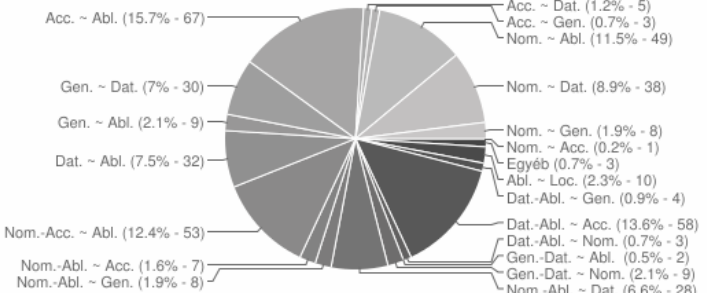
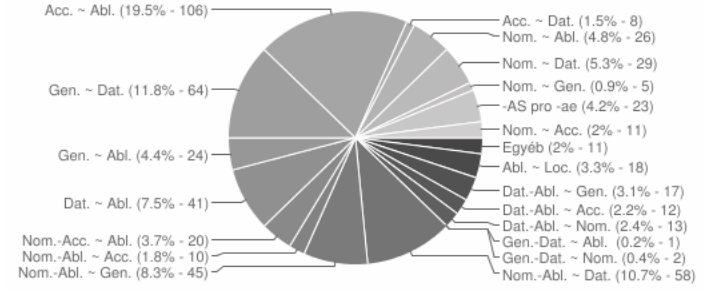
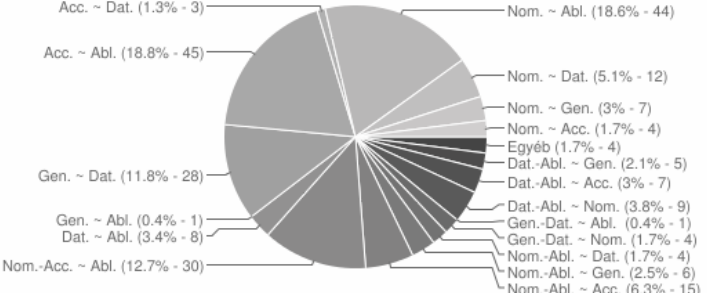
Miután feltártuk és leírtuk az afrikai latin esetrendszer változási sajátosságait a vizsgált két korszakban, most az afrikai latin esetrendszer változásainak megoszlási mintázatait vetjük egybe a Római Birodalom többi, vizsgálatra kiválasztott területeinek (Hispania, Gallia és Germánia, Itália, Illyricum és Róma) ugyanilyen profil-

³⁴ További példák: LLDB-53293: nom. pro gen., REGIS | ILDIRIX = *regis Childerici*, LLDB-64754: nom. pro gen., SVB DIE VI M DEKEMBER = *die VI mensis Decembris* és LLDB-72184: nom. pro gen., MESA S|SATIV || = *mensa Sisatii*.

jaival mindkét korszak tekintetében. Az összehasonlítás folyamán figyelmünk itt is az accusativus és ablativus, a genitivus és dativus, valamint a nominativus és accusativus közti keverésekre fog irányulni. Először a korai korszak viszonyait vesszük górcső alá a 3.1. és 3.2. táblázatok 1a–6a diagramjainak segítségével.

3.1. táblázat: A kora császárkori területek megoszlási mintázatai	
<p style="text-align: center;">Esetkeverések Hispániában (Kr.u. 1-3. sz.; 100% = 224)</p> <p>Acc. ~ Dat. (1.3% - 3) Acc. ~ Abl. (24.8% - 56) Gen. ~ Dat. (7.1% - 16) Gen. ~ Abl. (8.4% - 19) Dat. ~ Abl. (4.9% - 11) Nom.-Acc. ~ Abl. (4.4% - 10) Acc. ~ Gen. (1.3% - 3) Nom. ~ Abl. (3.5% - 8) Nom. ~ Dat. (11.1% - 25) Nom. ~ Gen. (2.2% - 5) -AS pro -ae (0.9% - 2) Nom. ~ Acc. (4.9% - 11) Nom. ~ Voc. (0.4% - 1) Egyéb (1.8% - 4) ad cum dat. pro dat. (0.4% - 1) Abl. ~ Loc. (0.4% - 1) Dat.-Abl. ~ Gen. (3.1% - 7) Dat.-Abl. ~ Acc. (2.7% - 6) Dat.-Abl. ~ Nom. (4% - 9) Gen.-Dat. ~ Nom. (0.4% - 1) Nom.-Abl. ~ Dat. (5.3% - 12) Nom.-Abl. ~ Gen. (4% - 9) Nom.-Abl. ~ Acc. (2.7% - 6)</p>	<p style="text-align: center;">1a diagram</p> <p>Acc. ~ Abl. 24,8% + Nom.-Acc. ~ Abl. 4,4% + Dat.-Abl. ~ Acc. 2,7% = <u>31,9%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 7,1% + Dat.-Abl. ~ Gen. 3,1% = <u>10,2%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>4,9%</u> (+ -AS pro -ae 0,9% = 5,8%)</p>
<p style="text-align: center;">Esetkeverések Galliában és Germániában (Kr.u. 1-3. sz.; 100% = 264)</p> <p>Acc. ~ Dat. (0.8% - 2) Acc. ~ Abl. (6.4% - 17) Gen. ~ Dat. (24.9% - 66) Gen. ~ Abl. (1.9% - 5) Dat. ~ Abl. (1.9% - 5) Nom.-Acc. ~ Abl. (0.8% - 2) Nom.-Abl. ~ Acc. (1.9% - 5) Nom.-Abl. ~ Gen. (12.5% - 33) Acc. ~ Gen. (1.5% - 4) Nom. ~ Abl. (4.2% - 11) Nom. ~ Dat. (7.2% - 19) Nom. ~ Gen. (9.8% - 26) Nom. ~ Acc. (1.9% - 5) Egyéb (3% - 8) Abl. ~ Loc. (0.4% - 1) Dat.-Abl. ~ Gen. (4.2% - 11) Dat.-Abl. ~ Acc. (1.9% - 5) Dat.-Abl. ~ Nom. (1.9% - 5) Gen.-Dat. ~ Abl. (1.1% - 3) Gen.-Dat. ~ Nom. (0.4% - 1) Nom.-Abl. ~ Dat. (11.4% - 30)</p>	<p style="text-align: center;">2a diagram</p> <p>Acc. ~ Abl. 6,4% + Nom.-Acc. ~ Abl. 0,8% + Dat.-Abl. ~ Acc. 1,9% = <u>9,1%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 24,9% + Dat.-Abl. ~ Gen. 4,2% = <u>29,1%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>1,9%</u></p>
<p style="text-align: center;">Esetkeverések Itáliában (Kr.u. 1-3. sz.; 100% = 189)</p> <p>Acc. ~ Abl. (13.2% - 25) Gen. ~ Dat. (5.3% - 10) Gen. ~ Abl. (1.1% - 2) Dat. ~ Abl. (5.3% - 10) Nom.-Acc. ~ Abl. (17.4% - 33) Nom.-Abl. ~ Acc. (2.1% - 4) Nom.-Abl. ~ Gen. (3.7% - 7) Nom.-Abl. ~ Dat. (6.9% - 13) Gen.-Dat. ~ Nom. (2.1% - 4) Nom. ~ Abl. (5.8% - 11) Nom. ~ Dat. (10.1% - 19) Nom. ~ Gen. (1.1% - 2) Nom. ~ Acc. (2.1% - 4) Egyéb (1.6% - 3) Abl. ~ Loc. (0.5% - 1) Dat.-Abl. ~ Gen. (2.6% - 5) Dat.-Abl. ~ Acc. (13.2% - 25) Dat.-Abl. ~ Nom. (4.8% - 9) Gen.-Dat. ~ Abl. (1.1% - 2)</p>	<p style="text-align: center;">3a diagram</p> <p>Acc. ~ Abl. 13,2% + Nom.-Acc. ~ Abl. 17,4% + Dat.-Abl. ~ Acc. 13,2% = <u>43,8%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 5,3% + Dat.-Abl. ~ Gen. 2,6% = <u>7,9%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>2,1%</u></p>

3.2. táblázat: A kora császárkori területek megoszlási mintázatai

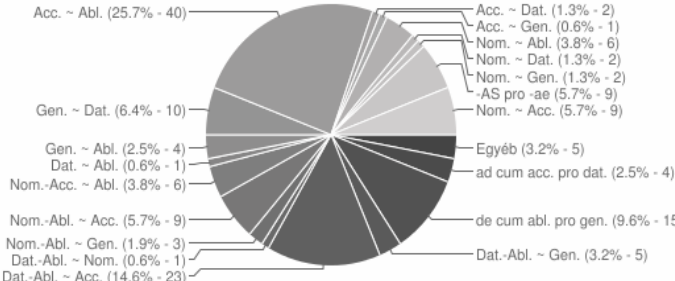
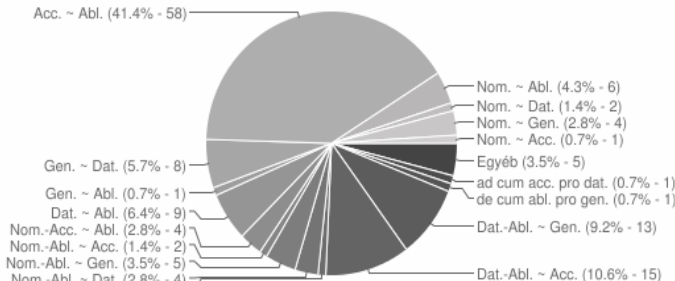
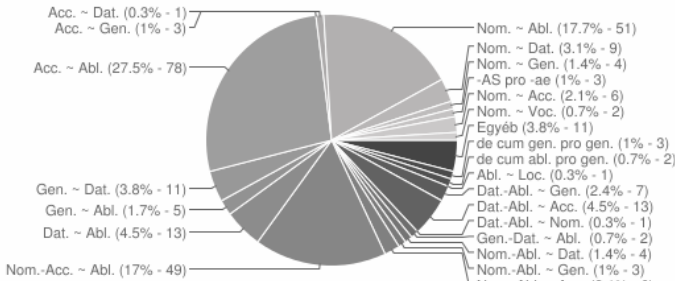
<p style="text-align: center;">Esetkeverések Rómában (Kr.u. 1-3. sz.; 100% = 427)</p> <p>Acc. ~ Abl. (15.7% - 67) Gen. ~ Dat. (7% - 30) Gen. ~ Abl. (2.1% - 9) Dat. ~ Abl. (7.5% - 32) Nom.-Acc. ~ Abl. (12.4% - 53) Nom.-Abl. ~ Acc. (1.6% - 7) Nom.-Abl. ~ Gen. (1.9% - 8) Acc. ~ Dat. (1.2% - 5) Acc. ~ Gen. (0.7% - 3) Nom. ~ Abl. (11.5% - 49) Nom. ~ Dat. (8.9% - 38) Nom. ~ Gen. (1.9% - 8) Nom. ~ Acc. (0.2% - 1) Egyéb (0.7% - 3) Abl. ~ Loc. (2.3% - 10) Dat.-Abl. ~ Gen. (0.9% - 4) Dat.-Abl. ~ Acc. (13.6% - 58) Dat.-Abl. ~ Nom. (0.7% - 3) Gen.-Dat. ~ Abl. (0.5% - 2) Gen.-Dat. ~ Nom. (2.1% - 9) Nom.-Abl. ~ Dat. (6.6% - 28)</p>	<p style="text-align: center;">4a diagram</p> <p>Acc. ~ Abl. 15,7% + Nom.-Acc. ~ Abl. 12,4% + Dat.-Abl. ~ Acc. 13,6% = <u>41,7%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 7% + Dat.-Abl. ~ Gen. 0,9% = <u>7,9%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>0,2%</u></p>
<p style="text-align: center;">Esetkeverések Illyricumban (Kr.u. 1-3. sz.; 100% = 544)</p> <p>Acc. ~ Abl. (19.5% - 106) Gen. ~ Dat. (11.8% - 64) Gen. ~ Abl. (4.4% - 24) Dat. ~ Abl. (7.5% - 41) Nom.-Acc. ~ Abl. (3.7% - 20) Nom.-Abl. ~ Acc. (1.8% - 10) Nom.-Abl. ~ Gen. (8.3% - 45) Acc. ~ Dat. (1.5% - 8) Nom. ~ Abl. (4.8% - 26) Nom. ~ Dat. (5.3% - 29) Nom. ~ Gen. (0.9% - 5) -AS pro -ae (4.2% - 23) Nom. ~ Acc. (2% - 11) Egyéb (2% - 11) Abl. ~ Loc. (3.3% - 18) Dat.-Abl. ~ Gen. (3.1% - 17) Dat.-Abl. ~ Acc. (2.2% - 12) Dat.-Abl. ~ Nom. (2.4% - 13) Gen.-Dat. ~ Abl. (0.2% - 1) Gen.-Dat. ~ Nom. (0.4% - 2) Nom.-Abl. ~ Dat. (10.7% - 58)</p>	<p style="text-align: center;">5a diagram</p> <p>Acc. ~ Abl. 19,5% + Nom.-Acc. ~ Abl. 3,7% + Dat.-Abl. ~ Acc. 2,2% = <u>25,4%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 11,8% + Dat.-Abl. ~ Gen. 3,1% = <u>14,9%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>2%</u> (+ -AS pro -ae 4,2% = 6,2%)</p>
<p style="text-align: center;">Esetkeverések Africa Proconsularisban és Numidiában (Kr.u. 1-3. sz.; 100% = 237)</p> <p>Acc. ~ Dat. (1.3% - 3) Acc. ~ Abl. (18.8% - 45) Gen. ~ Dat. (11.8% - 28) Gen. ~ Abl. (0.4% - 1) Dat. ~ Abl. (3.4% - 8) Nom.-Acc. ~ Abl. (12.7% - 30) Nom. ~ Abl. (18.6% - 44) Nom. ~ Dat. (5.1% - 12) Nom. ~ Gen. (3% - 7) Nom. ~ Acc. (1.7% - 4) Egyéb (1.7% - 4) Dat.-Abl. ~ Gen. (2.1% - 5) Dat.-Abl. ~ Acc. (3% - 7) Dat.-Abl. ~ Nom. (3.8% - 9) Gen.-Dat. ~ Abl. (0.4% - 1) Gen.-Dat. ~ Nom. (1.7% - 4) Nom.-Abl. ~ Dat. (1.7% - 4) Nom.-Abl. ~ Gen. (2.5% - 6) Nom.-Abl. ~ Acc. (6.3% - 15)</p>	<p style="text-align: center;">6a diagram</p> <p>Acc. ~ Abl. 18,8% + Nom.-Acc. ~ Abl. 12,7% + Dat.-Abl. ~ Acc. 3% = <u>34,5%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 11,8% + Dat.-Abl. ~ Gen. 2,1% = <u>13,9%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>1,7%</u></p>

Ha egybevetjük a korai korszak megoszlási mintázatait, megfigyelhetjük, hogy szinte minden területen az accusativus és ablativus közötti keverések domináltak, Gallia és Germánia éles kivételével (3.1. táblázat 2a diagram), ahol a genitivus és dativus közötti keverések voltak a leggyakoribbak. Megfigyelhetjük továbbá azt is, hogy a kora császárkori Afrika nyilvánvalóan azokkal a területekkel mutat közelebbi hasonlóságot, ahol egyértelműen az accusativus és ablativus közötti keverések domináltak, de a genitivus és dativus közötti keverések is viszonylag gyakoriak voltak, míg a nominativus és az accusativus közöttiek viszonylag ritkák vagy igen ritkák voltak.

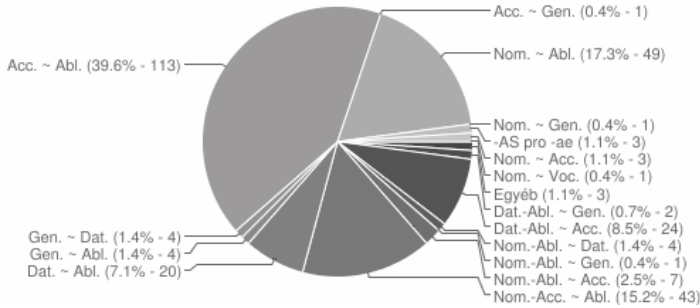
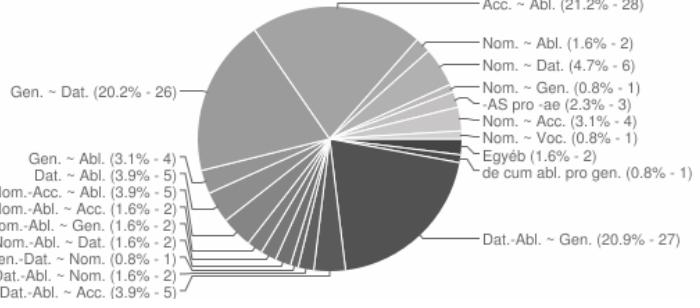
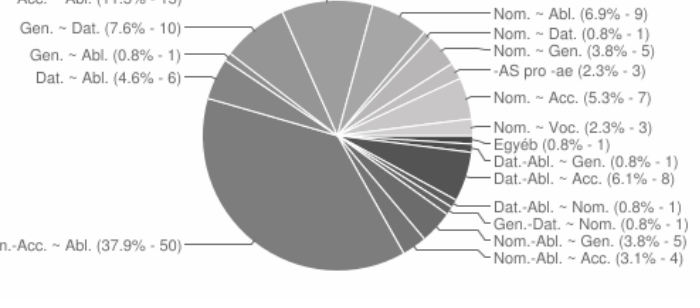
3.3. táblázat	Kr. u. I–III. sz.	Hispania	Gallia és Germánia	Itália	Róma	Illyricum	Afrika
Acc.~Abl. és Gen.~Dat. aránya		31,9% / 10,2% = 3,1	(9,1% / 29,1% = 0,3)	43,8% / 7,9% = 5,5	41,7% / 7,9% = 5,3	25,4% / 14,9% = 1,7	34,5% / 13,9% = 2,5
Nom.~Acc. gyakorisága		4,9% (5,8%)	1,9%	2,1%	0,2%	2% (6,2%)	1,7%

Ha területenként összehasonlítjuk az accusativus és ablativus közötti keverések arányszámát a genitivus és dativus közötti keverések arányszámával és meghatározzuk egymáshoz képesti arányukat (3.3. táblázat), akkor láthatóvá válik, hogy dialektológiai Afrika két és félszeres (34,5 / 13,9 = 2,5) arányával jóval közelebb áll a kicsit több mint háromszoros (31,9 / 10,2 = 3,1) arányú Hispaniához vagy a több mint másfélszeres (25,4 / 14,9 = 1,7) arányú Illyricumhoz, ahol Hispaniához hasonlóan a genitivus és dativus fúziója lépést tudott tartani az accusativus és ablativus fúziójával, mint az öt és félszeres arányú (43,8 / 7,9 = 5,5) Italiához vagy a majd ugyanilyen arányú (41,7 / 7,9 = 5,3) Rómához, ahol a genitivus és dativus fúziója viszonylag elszigetelt maradt és nem tudott lépést tartani az accusativus és ablativus fúziójával. A kora császárkori Afrika ugyanakkor némileg különbözött is a korai Hispaniától, amennyiben Afrikában a nominativus és az accusativus nem volt hajlamos az egybeolvadásra (1,7%), míg Hispaniában (4,9% vagy az első deklinációs többes számú nominativusi, *-ae* helyetti *-as* végződés ideszámításával 5,8%) és Illyricumban (2% vagy az első deklinációs többes számú nominativusi, *-ae* helyetti *-as* végződés ideszámításával 6,2%) már kezdett átjárhatóvá válni a két eset közötti megkülönböztető elválasztó vonal.

4.1. táblázat: A késő császárkori területek megoszlási mintázatai

4.1. táblázat: A késő császárkori területek megoszlási mintázatai	
<p>Esetkeverések Hispániában (Kr.u. 4-7. sz.; 100% = 157)</p> <p>Acc. ~ Abl. (25.7% - 40)</p> <p>Gen. ~ Dat. (6.4% - 10)</p> <p>Gen. ~ Abl. (2.5% - 4) Dat. ~ Abl. (0.6% - 1)</p> <p>Nom.-Acc. ~ Abl. (3.8% - 6)</p> <p>Nom.-Abl. ~ Acc. (5.7% - 9)</p> <p>Nom.-Abl. ~ Gen. (1.9% - 3) Dat.-Abl. ~ Nom. (0.6% - 1) Dat.-Abl. ~ Acc. (14.6% - 23)</p> <p>Acc. ~ Dat. (1.3% - 2) Acc. ~ Gen. (0.6% - 1) Nom. ~ Abl. (3.8% - 6) Nom. ~ Dat. (1.3% - 2) Nom. ~ Gen. (1.3% - 2) -AS pro -ae (5.7% - 9) Nom. ~ Acc. (5.7% - 9)</p> <p>Egyéb (3.2% - 5) ad cum acc. pro dat. (2.5% - 4) de cum abl. pro gen. (9.6% - 15) Dat.-Abl. ~ Gen. (3.2% - 5)</p>	<p>1b diagram</p> <p>Acc. ~ Abl. 25,7% + Nom.-Acc. ~ Abl. 3,8% + Dat.-Abl. ~ Acc. 14,6% = <u>44,1%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 6,4% + Dat.-Abl. ~ Gen. 3,2% = <u>9,6%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>5,7%</u> (+ -AS pro -ae 5,7% = 11,4%)</p>
<p>Esetkeverések Galliában és Germániában (Kr.u. 4-7. sz.; 100% = 141)</p> <p>Acc. ~ Abl. (41.4% - 58)</p> <p>Gen. ~ Dat. (5.7% - 8)</p> <p>Gen. ~ Abl. (0.7% - 1) Dat. ~ Abl. (6.4% - 9)</p> <p>Nom.-Acc. ~ Abl. (2.8% - 4) Nom.-Abl. ~ Acc. (1.4% - 2) Nom.-Abl. ~ Gen. (3.5% - 5) Nom.-Abl. ~ Dat. (2.8% - 4) Dat.-Abl. ~ Nom. (1.4% - 2)</p> <p>Nom. ~ Abl. (4.3% - 6) Nom. ~ Dat. (1.4% - 2) Nom. ~ Gen. (2.8% - 4) Nom. ~ Acc. (0.7% - 1)</p> <p>Egyéb (3.5% - 5) ad cum acc. pro dat. (0.7% - 1) de cum abl. pro gen. (0.7% - 1) Dat.-Abl. ~ Gen. (9.2% - 13) Dat.-Abl. ~ Acc. (10.6% - 15)</p>	<p>2b diagram</p> <p>Acc. ~ Abl. 41,4% + Nom.-Acc. ~ Abl. 2,8% + Dat.-Abl. ~ Acc. 10,6% = <u>54,8%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 5,7% + Dat.-Abl. ~ Gen. 9,2% = <u>14,9%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>0,7%</u></p>
<p>Esetkeverések Itáliában (Kr.u. 4-7. sz.; 100% = 288)</p> <p>Acc. ~ Dat. (0.3% - 1) Acc. ~ Gen. (1% - 3)</p> <p>Acc. ~ Abl. (27.5% - 78)</p> <p>Gen. ~ Dat. (3.8% - 11) Gen. ~ Abl. (1.7% - 5) Dat. ~ Abl. (4.5% - 13)</p> <p>Nom.-Acc. ~ Abl. (17% - 49)</p> <p>Nom. ~ Abl. (17.7% - 51) Nom. ~ Dat. (3.1% - 9) Nom. ~ Gen. (1.4% - 4) -AS pro -ae (1% - 3) Nom. ~ Acc. (2.1% - 6) Nom. ~ Voc. (0.7% - 2) Egyéb (3.8% - 11) de cum gen. pro gen. (1% - 3) de cum abl. pro gen. (0.7% - 2) Abl. ~ Loc. (0.3% - 1) Dat.-Abl. ~ Gen. (2.4% - 7) Dat.-Abl. ~ Acc. (4.5% - 13) Dat.-Abl. ~ Nom. (0.3% - 1) Gen.-Dat. ~ Abl. (0.7% - 2) Nom.-Abl. ~ Dat. (1.4% - 4) Nom.-Abl. ~ Gen. (1% - 3) Nom.-Abl. ~ Acc. (2.1% - 6)</p>	<p>3b diagram</p> <p>Acc. ~ Abl. 27,5% + Nom.-Acc. ~ Abl. 17% + Dat.-Abl. ~ Acc. 4,5% = <u>49%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 3,8% + Dat.-Abl. ~ Gen. 2,4% = <u>6,2%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>2,1%</u> (+ -AS pro -ae 1% = 3,1%)</p>

4.2. táblázat: A késő császárkori területek megoszlási mintázatai

4b diagram	
<p>Esetkeverések Rómában (Kr.u. 4-7. sz.; 100% = 283)</p> 	<p>Acc. ~ Abl. 39,6% + Nom.-Acc. ~ Abl. 15,2% + Dat.-Abl. ~ Acc. 8,5% = <u>63,3%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 1,4% + Dat.-Abl. ~ Gen. 0,7% = <u>2,1%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>1,1%</u> (+ -AS pro -ae 1,1% = 2,2%)</p>
5b diagram	
<p>Esetkeverések Illyricumban (Kr.u. 4-7. sz.; 100% = 129)</p> 	<p>Acc. ~ Abl. 21,1% + Nom.-Acc. ~ Abl. 3,9% + Dat.-Abl. ~ Acc. 3,9% = <u>28,9%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 20,2% + Dat.-Abl. ~ Gen. 20,9% = <u>41,2%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>3,1%</u> (+ -AS pro -ae 2,3% = 5,4%)</p>
6b diagram	
<p>Esetkeverések Africa Proconsularisban és Numidiában (Kr.u. 4-7. sz.; 100% = 131)</p> 	<p>Nom.-Acc. ~ Abl. 37,9% + Acc. ~ Abl. 11,5% + Dat.-Abl. ~ Acc. 6,1% = <u>55,5%</u></p> <p>Gen. ~ Dat. 7,6% + Dat.-Abl. ~ Gen. 0,8% = <u>8,4%</u></p> <p>Nom. ~ Acc. = <u>5,3%</u> (+ -AS pro -ae 2,3% = 7,6%)</p>

Ha ezek után a kései, keresztény korszak viszonyait vizsgáljuk meg a 4.1. és 4.2. táblázatok 1b–6b diagramjainak segítségével, láthatjuk, hogy szinte minden területen az accusativus és ablativus közötti keverések domináltak, ezúttal Illyricum éles kivételével (4.2. táblázat, 5b diagram), ahol a genitivus és dativus közötti keverések voltak a leggyakoribbak.³⁵ Megfigyelhetjük továbbá azt is, hogy a kései Afrika azokkal a területekkel mutat közelebbi hasonlóságot, ahol az accusativus és ablativus fúziója a korai korszakhoz képest még inkább dominánsabbá vált, míg a genitivus és dativus fúziója visszaszorult a korai korszakhoz viszonyítva, viszont a nominativus és accusativus fúziója érzékelhetően megindult.

4.3. táblázat	Kr. u. IV–VII. sz.	Hispánia	Gallia & Germánia	Itália	Róma	Illyricum	Afrika
Acc.~Abl. és Gen.~Dat. aránya		41,1% / 9,6% = 4,3	54,8% / 14,9% = 3,7	49% / 6,2% = 7,9	63,3% / 2,1% = 30,1	(28,9% / 41,2% = 0,7)	55,5% / 8,4% = 6,6
Nom.~Acc. gyakorisága		5,7% (11,4%)	0,7%	2,1% (3,1%)	1,1% (2,2%)	3,1% (5,4%)	5,3% (7,6%)
<i>de</i> + abl.(gen.) pro gen. & <i>ad</i> + acc pro dat.		15 & 4	1 & 1	5 & 0	0 & 0	1 & 0	0 & 0

Ha területenként ismét összehasonlítjuk az accusativus és ablativus közötti keverések arányszámát a genitivus és dativus közötti keverések arányszámával és meghatározzuk egymáshoz képesti arányukat (4.3. táblázat), akkor láthatóvá válik, hogy dialektológiaiul a kései Afrika több mint hat és félszeres (55,5 / 8,4 = 6,6) arányával jóval közelebb áll a több mint négyszeres (41,1 / 9,6 = 4,3) arányú Hispániához vagy a majdnem nyolcszoros (49 / 6,2 = 7,9) arányú Itáliához, mint a harmincszoros arányú (63,3 / 2,1 = 30,1) Rómához, ahol a genitivus és dativus fúziója lényegében megszűnően volt, vagy a közel négyszeres (54,8 / 14,9 = 3,7) arányú kései Galliához és Germániához, ahol, éppen ellenkezőleg, a genitivus és dativus fúziója még lépést tudott tartani az accusativus és ablativus fúziójával. Sőt, a kései Afrika még szorosabb dialektológiai kapcsolatba hozható a kései Hispániával, tekintettel a nominativus és accusativus közötti fúzió nagyon hasonló 5,3%-os, ill. 5,7%-os (az első deklinációs többes számú nominativusi, *-ae* helyetti *-as* végződés ideszámításával 11,4%-os, ill. 7,6%-os) arányszámukra. A kései Afrika ugyanakkor dialektológiaiul el is távolítható a kései Itáliától, ahol a nominativus és accusativus közötti fúzió csak 2,1%-kal (az első deklinációs többes számú nominativusi, *-ae* helyetti *-as* végződés ideszámításával is csak 3,1%-kal) képviseltette magát, és még inkább a kései Rómától, ahol ugyanez a jelenség csak 1,1%-os (az első deklinációs többes számú nominativusi, *-ae* helyetti *-as* végződés ideszámításával is csak 2,2%-os) gyakorisággal jelentkezett, vagy Galliától és Germániától, ahol meg éppenséggel eltűnően volt (0,7%). A kései Afrika tehát egy darabig a kései Hispániával haladt

³⁵ Illyricumot elsősorban Dalmatia és Moesia Inferior és Superior képviseli, a többi provinciából már csak elszórt adataink vannak e kései korszakból.

egyazon dialektológiai fejlődési vonalon, ám úgy tűnik, hogy a VII. században, a forrásaink által elérhető legkésőbbi korszakban, Afrika már lemaradóban volt Hispánia mögött, hiszen Afrikában már nem találkozunk az eseteket helyettesítő prepozíciós szerkezetekkel, mint *de* prepozíciós ablativusszal genitívus helyett vagy *ad* prepozíciós accusativusszal datívus helyett,³⁶ holott ezek az esetrendszer leépülésében döntő szerepet játszó prepozíciós szerkezetek viszonylag gyakran fordultak elő a VII. századi Hispániában, a vizigót palatáblák feliratain (vö. a 4.3. táblázat 3. sorának adatait).³⁷

KONKLÚZIÓK

Összefoglalva az eddigieket, levonhatjuk Afrika dialektológiai besorolhatóságára vonatkozó ideiglenes következtetéseinket az esetrendszer átépülése szempontjából. Ideiglenesnek azért minősíthetjük konklúzióinkat, mert az adatbázisbeli feldolgozása Africa Proconsularisnak és Numidiának még nem fejeződött be, az előbbi kettő és Hispánia közötti kapocsnak tekinthető harmadik afrikai provinciáé, Mauritániáé meg épphogy megkezdődött.³⁸ Az esetrendszer átépülése szempontjából mindenestre valószínűsíthető, hogy Afrika és Hispánia dialektológiailag közelebbi kapcsolatba hozható egymással. Ez a kapcsolat már a kora császárkorban, a Kr. u. I–III. században elkezdhetett formálódni, majd a késő császárkorban, a IV–VI. században határozottabbá válhatott és elmélyülhetett. Később azonban ez a kapcsolat már nem fejlődhetett tovább, nem teljesezhetett ki, valószínűleg azért, mert Afrika fokozatosan egyre jobban levált és elszigetelődött a latin nyelvterület többi részéről a VII. századtól kezdődően, feltehetőleg az arab hódítások következtében, melyek szétzilálták az afrikai latin beszélői közösségeket, és ezzel megakadályozták egy újlatin/román helyi nyelv kialakulását, megszületését.³⁹

³⁶ Ilyen szerkezeteket GAENG 1992 sem tudott kimutatni az ILCV anyagában és eddig az LLDB adatgyűjtési munkálatok során sem bukkantunk ilyenekre. Ennél fogva e szerkezetek hiánya valószínűleg azzal magyarázandó, hogy az esetrendszer leépülésének az utolsó hulláma már nem érte el Afrikát, amely az arab hódítások révén egyre inkább elszigetelődött a latin nyelvterület többi részétől.

³⁷ Genitívus helyetti *de* prepozíciós ablatívus 15 alkalommal fordul elő a lusitániai vizigót palatáblákon, mint pl. LLDB-47046: *de + abl. pro gen., VINDO PORTIONE| DE TERRA = vendo portionem terrae*, datívus helyetti *ad* prepozíciós accusatívus pedig 4 alkalommal, mint pl. LLDB-60035: *ad + acc. pro dat., AD EVM DICENS = ei dicens*.

³⁸ A további két afrikai provincia, Cyrenaica és Aegyptus a görög nyelvet használó, keleti birodalomfélhez tartozott, így értelemszerűen itt nem vesszük őket figyelembe.

³⁹ Vö. SCHMITT 2003, 673. és ALFÖLDY 1988, 21: „Doch starb hier [mármint a dunai provinciákban, A. B.] Roms Erbe nicht so wie in Nordafrika, wo der prachtvolle Glanz der römischen Zivilisation die niederen Schichten der berberischen Landbevölkerung stets unberührt ließ und wo dann die Ausbreitung des Islams so gut wie jede Kontinuität abgeschnitten hat.”

Afrika Hispánia mellé helyezése⁴⁰ az esetrendszer átépülése szempontjából sokkal jobban indokolható, mint Gaeng javaslata, aki Afrikát Szardíniával próbálta összefüggésbe hozni e tekintetben különösebb indoklás nélkül, a kései afrikai latin és a szardíniai latin magánhangzó-rendszer hasonló jellegzetességeire hivatkozva.⁴¹ Ezek a jellegzetességek azonban alapvetően konzervatív sajátosságokból állnak, ennél fogva pusztán negatív evidenciát szolgáltatnak, tehát nem tekinthetők döntő jelentőségűeknek. Ráadásul egyazon nyelv esetében az egyes nyelvi alrendszerek tekintetében akár eltérő dialektológiai jellegzetességek is jelentkezhetnek, így egy adott nyelvi alrendszer (pl. magánhangzó-rendszer) dialektológiai sajátosságait nem lehet automatikusan egy másik nyelvi alrendszerre (pl. esetrendszerre) átvinni, arra érvényesnek tartani.⁴² Tehát attól még, hogy Afrika a magánhangzó-rendszer átépülésében Szardíniával mutat fel közös vonásokat, minden további nélkül mutathat fel ugyancsak közös vonásokat az esetrendszer átépülése tekintetében Hispániával.

A másik következtetésünk az esetrendszer leépülésének sebességére vonatkozólag már nem annyira határozott, mint a dialektológiai konklúzióknak Afrika pozicionálásáról. Mint a bevezetésben utaltunk rá, tanulmányában Gaeng arra a következtetésre jutott, hogy a klasszikus latin ötesetes névszóragozási rendszer radikális gyorsasággal redukálódott egy csupán egyetlen esetet tartalmazó rendszerre a keresztény kori afrikai latinságban. Gaeng azonban nem hajtott végre valódi gyakorisági megoszlási vizsgálatot a korpuszának anyagán, hanem csak példákat idézett az egyes esetkeverési jelenségekre az ILCV-ből és minden változási jelenségnél, amelyre példát talált, feltételezte, hogy az be is következett, és ebből vonta le a következtetést, hogy minden általa tárgyalt jelenség egyforma intenzitással és gyorsasággal zajlott le az afrikai latinságban, ahol ennek következtében hamar

⁴⁰ Hangtani alapon Afrikát és Hispániát megpróbálta kapcsolatba hozni, igaz részletes indoklás nélkül, WARTBURG 1950, 63.: „Das Latein Afrikas näherte sich wohl dem Iberiens; aber in Ermangelung moderner romanischer Idiome geben die Zeugnisse zu wenig Aufschluss, um es in eine strenge Klassifikation auf lautlicher Grundlage einzureihen.”

⁴¹ GAENG 1992, 128–129; GAENG 1992, 128. Másik érvét sem tekinthetjük döntőnek a Szardíniával feltételezett kapcsolat mellett. Gaeng szerint ugyanis a *vixit annis/annos* variánsok közül az előbbit (*annis*) használták előszeretettel az afrikai és szardíniai feliratokon, míg az utóbbit (*annos*) a hispániaiakon. Ez ugyan igaznak tűnik az *annis/annos* variánsok tekintetében (Afrika: 5684 annis vs. 1177 *annos*, Szardínia: 202 annis vs. 55 *annos*, Hispánia: 185 *annis* vs. 314 annos), de már nem igaz az ugyancsak *vixit* után ugyanabban a frázisban álló *mensibus/menses* változatokra (Afrika: 133 *mensibus* vs. 262 menses, Szardínia: 5 *mensibus* vs. 10 menses, Hispánia: 20 *mensibus* vs. 33 menses) és *diebus* vs. *dies* változatokra (Afrika: 174 *diebus* vs. 261 dies, Szardínia: 12 *diebus* vs. 19 dies, Hispánia 31 *diebus* vs. 40 dies); a vonatkozó adatokat az EDCS (= Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (<http://db.edcs.eu/epigr/>) adatbázisból vettük, a rövidítés nélküli alakokra keresve. A *vixit* stb. után következő év-, hónap-, nap- (esetleg óra-)megadásoknál előforduló ablativus-accusativus váltakozáshoz vö. Suárez Martínez, 1994.

⁴² Vö. HERMAN 1985 = 1990, 86.

létrejöhett az egyesetű, azaz eset nélküli főnévragozási rendszer.⁴³ Ha azonban megnézzük a keresztény kori afrikai latin esetkeverések megoszlási mintázatait megjelenítő diagramot és a hozzá tartozó adatokat (2. táblázat diagramja = 4.2. táblázat 6b diagramja), valamint a vonatkozó elemzéseket, világossá válik, hogy a kései afrikai latinságban legfeljebb egy kétesetű ragozási rendszer létrejötté tételhető fel, amelyben a nominativus állt szemben egy fuzionált accusativus-ablativusszal, amely feltételezhetően már elkezdte magába szívni a dativust és a genitivust is a galliai és germániai helyzethez hasonlóan.⁴⁴ Ugyanakkor a galliai helyzettel ellentétesen, ahol a kétesetű (a nominativus és az accusativus különartására épülő) ragozási rendszer még az ófrancia és óprovanszál nyelvben is megőrződött, Afrikában, ahogy Hispániába is, a nominativus és az accusativus közötti határvonal érzékelhetően elkezdett elmosódni, átjárhatóvá válni, ami már előrevetítette az esetrendszer esetleges végső összeomlását. Ezeket a viszonyokat jeleníti meg az 5. táblázat, amely Adamik 2014 „1. táblázat: a vulgáris latin esetrendszer régiói” módosításával, kiegészítésével jött létre.

5. táblázat. A vulgáris latin esetrendszer régiói

Vulgáris latin esetrendszer	nominativus	accusativus-ablativus	dativus-genitivus
1. Gallia (ófrancia, óprovanszál)			
2. Balkán (román/oláh)			
3. Hispánia, Itália (spanyol, olasz stb.)			
4. Africa (nincs újlatin/román nyelv)			

Röviden, vizsgálataink eredményeképpen a kései afrikai latinságban nagy valószínűséggel sikerült kimutatni egy olyan ingatag, a további leépülés lehetőségét magában hordozó kétesetű ragozási rendszer létrejöttét, amely egy későbbi egyesetű, azaz esetenélküli rendszer létrejöttének a lehetőségét is magában hordozta, de ez a végső leépülési folyamat már nem következhetett be, minthogy Hispániával ellentétben itt nem fejlődhetett ki újlatin/román nyelv az ismert történeti és szociolingvisztikai körülmények következtében.

⁴³ Gaeng Afrika esetében nem publikálta adattárát és (a mienktől eltérő módszerű) gyakorisági elemzését, mint ahogy azt megtette Gallia, Hispánia és Itália (GAENG 1977) majd Dalmácia, a dunai és a balkáni provinciák (GAENG 1984) esetén (szintúgy az ILCV korpuszát véve alapul).

⁴⁴ Vö. ADAMIK 2014a, 2014b.

BIBLIOGRÁFIA

ADAMIK 2012a

Béla ADAMIK: In Search of the Regional Diversification of Latin: Some Methodological Considerations in Employing the Inscriptional Evidence. In: *Latin vulgaire – latin tardif IX: Actes du IXe colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Lyon, 6–9 septembre 2009*. Eds.: Frédérique BIVILLE–Marie-Karine LHOMME–Daniel VALLAT. Lyon, Maison de l’Orient et de la Méditerranée, 2012, 123–139.

ADAMIK 2012b

ADAMIK Béla: A császárkori feliratok vulgáris latin nyelvi adatainak dialektológiai érvényessége. *Antik Tanulmányok* 56/1. 2012, 91–105.

ADAMIK 2014a

Béla ADAMIK: In Search of the Regional Diversification of Latin: Changes of the Declension System According to the Inscriptions. In: *Latin Vulgaire – Latin Tardif X: Actes du Xe colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Bergamo, 5–9 septembre 2012, Tome 2*. Eds.: Piera MOLINELLI–Pierluigi CUZZOLIN–Chiara FEDRIANI. Bergamo, Bergamo University Press – Sestante Edizioni, 2014, 641–661.

ADAMIK 2014b

ADAMIK Béla: A számítógépes latin dialektológia műhelyéből: az esetrendszer átalakulásának területi különbségei a feliratos anyag tükrében. In: *Hereditas Graeco-Latinitatis I.: Studia moralia*. Szerk. TÓTH Orsolya. Debrecen, Debreceni Egyetem Klasszika-Filológia Tanszéke, 2014, 9–31.

ADAMIK 2017

Béla ADAMIK: The problem of the omission of word-final -s as evidenced in Latin inscriptions. *Graeco-Latina Brunensia* 22. 2017, 5–21.

ADAMIK 2018

ADAMIK Béla: A szóvégi -s kiesésének problémája a latin feliratok tükrében. *Antik Tanulmányok* 62/1. 2018, 31–53.

ADAMIK Megjelenés alatt

Béla ADAMIK: On the Loss of Final -m: Phonological or Morphosyntactic Change? *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungarica* 59. 2019.

ADAMIK 1987

Tamás ADAMIK: Romaniane vivat: Bemerkungen zum Gebrauch des Vokativs und zur afrikanischen Latinität. In: *Latin vulgaire – latin tardif. Actes du Ier Colloque international sur le latin vulgaire et tardif (Pécs, 2–5 septembre 1985)*. Hrsg.: HERMAN József. Tübingen, Niemeyer, 1987, 1–9.

ADAMS 2007

J. N. ADAMS: *The Regional Diversification of Latin 200 BC–AD 600*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

ADAMS 2013

J. N. ADAMS: *Social variation and the Latin language*. Cambridge, Cambridge University Press, 2013.

ALFÖLDY 1988

Géza ALFÖLDY: Die Romanisierung in den Donauprovinzen Roms. In: *Alte Geschichte und Wissenschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Christ zum 65. Geburtstag*. Hrsg.: Peter KNEISSL–Volker LOSEMANN. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1–21.

DIEHL 1925–1931

Ernestvs DIEHL: *Inscriptiones Latinae Christianae veteres 1–3*. Berlin, Weidmann, 1925–1931.

GAENG 1977

Paul A. GAENG: *A study of nominal inflection in Latin inscriptions: a morpho-syntactic analysis*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1977.

GAENG 1984

Paul A. GAENG: *Collapse and reorganization of the Latin nominal flecion as reflected in epigraphic sources*. Potomac (Maryland), Scripta Humanistica, 1984.

GAENG 1992

Paul A. GAENG: La morphologie nominale des inscriptions chrétiennes de l’Afrique. In: *Latin vulgaire-latin tardif III. Actes du IIIème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif (Innsbruck, 2–5 septembre, 1991)*. Eds.: Maria ILLESCU–Werner MARXGUT. Tübingen, Niemeyer, 1992, 115–131.

HERMAN 1966=1990

József HERMAN: Recherches sur l’évolution grammaticale du latin vulgaire: les emplois “fautifs” du nominatif. In: József HERMAN: *Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique*. Szerk. KISS Sándor. Tübingen, Niemeyer, 1990, 321–325.

HERMAN 1987=2006

József HERMAN: La disparition de -s et la morphologie dialectale du latin parlé. In: József HERMAN: *Du latin aux langues Romanes II. Nouvelles études de linguistique historique*. Szerk. KISS Sándor. Tübingen, Niemeyer, 2006, 33–42.

HERMAN 2000

József HERMAN: *Vulgar Latin* (translated by R. Wright). The Pennsylvania State University Press, 2000.

HERMAN 2003

HERMAN József: *Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja*. Budapest, Tinta, 2003.

POUKENS 1912

Jean-B. POUKENS: *Syntaxe des inscriptions latines d'Afrique*. Louvain, Peeters, 1912.

SCHMITT 2003

Christian SCHMITT: Die verlorene Romanität in Afrika: Afrolatein / Afroromanisch. In: *Romanische Sprachgeschichte. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen. 1.: Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 23.1*. Szerk. Gerhard ERNST–Martin-Dietrich GLEBGEN–Christian SCHMITT–Wolfgang SCHWEICKARD. Berlin–New York, de Gruyter, 2003, 668–675.

SUÁREZ MARTÍNEZ 1994

Pedro Manuel SUAREZ MARTINEZ: *Vixit annis XXX menses III dies XIX*. In: *Linguistic Studies on Latin. Selected Papers from the 6th International Colloquium on Latin Linguistics (Budapest, 23–27 March 1991)*. Ed.: HERMAN József. Amsterdam–Philadelphia, Benjamins, 1994, 55–63.

WARTBURG 1950

Walther von WARTBURG: *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*. Bern, Francke, 1950.